

**1. İlâhiyat Fakülteleri İslâm Hukuku Anabilim Dalı Eğitim-
Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Hukuk
Usûlünün Problemleri Sempozyumu
(14-15 Mayıs 2004, Çorum)**

Halit ÇALIŞ*

Son yıllarda İlâhiyat Fakültelerinin ciddî bir atılım içinde oldukları memnuniyetle müşâhede edilmektedir. Yıllar içinde oluşturulan öğretim elemanı kadrosunun niteliği ve yakalanan eğitim kalitesi bakımından epey mesafe kat edildiği bir gerçektir. Akademik çalışmaların nicelik ve niteliği, hakemli ilmî dergilerin yakaladığı seviye, yayımlanan araştırmaların kalitesi ve her geçen gün sayılarının artması, bölüm ve anabilim dallarının kendi ihtisas dergilerini çıkarmaya başlamaları, ilmî sempozyumlar, genel ve özel sorunların tartışılıp çözüm yollarının araştırıldığı bilimsel toplantılar, hemen her anabilim dalının periyodik olarak düzenlediği anabilim dalı koordinasyon toplantıları... baştaki tespitin haklılığının somut delilleri olarak zikredilebilir.

Bizim hatırladığımız kadarıyla her anabilim dalından hocaların bir araya getirilmesi, hocaların tanışması ve sorunlarını müzakere etmeleri amacıyla toplantılar tertip edilmesi ilk defa, 1995 yılında İstanbul'da düzenlenen dekanlar toplantısında gündeme getirilmiştir. Bilâhâre bu fikir, ilmî faaliyetlerde bulunmak üzere sivil bir vakıf tarafından İstanbul'da oluşturulan İlim Araştırma Merkezi (İLAM) tarafından 1996'da uygulamaya geçirilmiş; Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi ilim dallarından hocalar ayrı toplantılar halinde İstanbul'da bir araya getirilmiştir. Takip eden yıllarda her anabilim dalı kendi bünyesinde toplantıları sürdürme teşebbüsünde bulunmuş, bu çerçevede İslâm hukuku anabilim dalında görevli bulunan akademisyenlerden, her fakülteden bir temsilcinin katılımıyla 1997'de Konya'da, İlâhiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde bir istişare toplantısı yapılmış, bu toplantıda ağırlıklı olarak İslâm hukuku derslerinin lisans ve lisans üstü düzeyde nasıl okutulduğu, hangi konuların işlendiği, takip edilen ya da önerilen eserler hususunda görüş alış verişinde bulunulmuştur. Bu toplantıda, bir sonraki toplantının Kayseri'de yapılması kararlaştırıldı.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi. halitcalis@hotmail.com

rılmışsa da, ne yazık ki bu gerçekleşmemiştir. Anabilim dalı ihtisas toplantısı anlamında bu tarihten sonra İslâm hukuku için bir fetret dönemi yaşanmıştır. Tâ ki, 2003 yılı sonlarında Bursa-Mudanya'da gerçekleştirilen "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Sempozyumu"na kadar. Bu sempozyuma iştirak eden İslâm hukuku öğretim elemanlarının kendi aralarında yaptıkları ihtisas toplantısında konu tekrar gündeme taşınmış ve ilk toplantıya ev sahipliği yapmayı Çorum İlahiyat Fakültesi üstlenmiştir. İşte bu hayırlı teşebbüs 14-15 Mayıs 2004 tarihleri arasında Çorum İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

İki gün süren ve bütün İlahiyat Fakülteleri İslâm Hukuku anabilim dalından asgarî bir öğretim elemanının –Konya gibi bazı fakültelerin tam kadro iştirak ettiği görülmüştür- katılımıyla (toplantıya tamamı İslâm hukuku anabilim dalından olmak üzere yaklaşık 70 öğretim elemanı katılmıştır) gerçekleştirilen koordinasyon toplantısı ve sempozyum, iştirakçilerin ortak kanaatiyle organizasyon itibariyle kusursuz bulunmuştur. Toplantı, açılış ve değerlendirme oturumuna ilâveten, ikisi fıkıh usûlünün problemleri, birisi de İslâm Hukuku derslerinin eğitim-öğretimi problemleriyle ilgili olmak üzere üç tebliğin sunulup müzâkerelerinin yapıldığı iki oturum halinde icra edilmiştir. Toplantıda sunulan tebliğlerde dile getirilen hususlar ve bunların müzakereleri sırasında serdedilen görüşler kitaplaştırılacağı için, bu kısa tanıtım yazısında, tebliğlerde ele alınıp tartışmaya açılan ana noktalara işaretle, temel bazı mülâhazalarımızı paylaşmak istiyoruz.

"İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve Kaynaklar Hiyerarşisi Üzerine Bazı Düşünceler", Doç. Dr. Ferhat KOCA, G. Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi.

İslâm hukukunun kaynakları konusu, fıkıh usûlünün en önemli konularındandır ve bu husus, asl, delil ve masdar başlıkları altında incelenmiştir. Asl kelimesi, teknik bir terim olarak râcih, küllî kaide, müstashab ve delil anlamlarında kullanılmaktadır. Delil, "şer'î hükümlere götüren rehber" anlamı yanında, "kendisinden şer'î amelî hükümlerin çıkarıldığı kaynak" anlamında da kullanılmaktadır. Masdar kelimesi ise, kaynak, kök anlamlarına gelir ve bununla İslâm hukukunun kaynakları kastedilir.

Kavramlarla ilgili bu ön bilgilerden sonra Ferhat Koca, modern hukuk sistematüğinde kaynak kavramının içerdiği anlamlardan (yaratıcı kaynaklar, bilgi kaynakları, yürürlük kaynakları) hareketle İslâm hukukunda "delil" kavramının, "şer'î hükümlerin membaı" anlamıyla sınırlandırılmasının daha isabetli olacağını söylemektedir. Bu tercihin gerekçesini de, "usûl-i fıkihtaki kaynaklar teorisinin bugünkü modern hukuk biliminin sistematüğüne yaklaştırılması" olarak açıklamaktadır. Bu çerçevede Koca'nın ikinci teklifi ise, "şer'î hükümlere götüren rehber" anlamıyla kaynaklar teorisi içinde yer alan bazı delillerin (kıyâs, istihsân, ıstıslâh, maslahat-ı mürsele, sedd-i zerfa, istishâb), kaynaklar içerisinden çıkarılarak, istinbât metotları veya istidlâl yolları gibi bir başlık altında toplanmasıdır.

Ferhat Koca'nın tebliğinde ele aldığı ikinci husus, kaynaklar hiyerarşisidir. Üzerlerinde ittifak edilen ve edilmeyen, ispat edici ve izhar edici, nakle veya re'ye dayanan ve tafsîlî ve icmâlî olması bakımından kaynaklar hiyerarşisini klâsik usuldeki tertibe göre özetleyen Koca, daha sonra kendisi İslâm hukukunun kaynakları

nı, Kur'an-ı Kerim, Sünnet, Konulmuş hukukî metinler (kanun ve kanunnâmeler), örf ve âdet, ilmî ictihâd ve doktrinler şeklinde sıralamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in içerdiği hukukî hüküm veya normların, tarihsel ve evrensel olmak üzere iki kategoride ele alınması gerektiği, bu tebliğde ön plâna çıkan husus olmuştur. Kur'an'ın evrensel ve tarihsel olan hükümlerinin belirlenmesinde ölçü ise, İslâm dininin temel amaçları (makâsıd-ı şerî'a) ile mukabele edilmesi sonucu belirlenecektir. Bu amaçlarla örtüşen cüz'î hükümler evrensel, böyle olmayanlar ise, Kur'an'ın ilk muhataplarının şart, imkân ve ihtiyaçlarıyla sınırlı tarihsel bir hüküm kabul edilecektir.

Kur'an için tarihsel ve evrensel hüküm ayırımında bulunan Koca, Kur'an ile Hz. Peygamber ve onun sünnetini birbirinden ayırma ve bu iki asıl arasındaki bağı koparmayı, peygambersiz "yapay" bir din icat etme gayreti olarak nitelemekle birlikte, Hz. Peygamber (sav)'in sünnetini, milâdî yedinci yüzyılın sosyal, siyasal, kültürel, coğrafî, antropolojik... şart ve imkânları içerisinde, Kur'an'ın mümkün, mevcut ve makâsıd-ı şâri'e en uygun düşen yorum ve uygulaması olarak kabul etmektedir. Sünneti bir bütün halinde tarihsel kabul eden bu belirlemeden sonra, Hz. Peygamber (sav)'in sünnetinin istikrasından elde edilen iyi niyet, kolaylık, tedricî, yüksek ahlâkî örneklik gibi genel ilkelerin bağlayıcı ve evrensel olup, bizim için de hüküm kaynağı olduğu ifade edilmektedir.

1. "İslâm Hukuk Usûlünde Anlam ve Yorum Metotları", Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN, E. Ü. İlahiyat Fakültesi.

Tebliğinin hemen başında, amacının, anlama ve yorum metotları konusunda bilgi vermektense çok, bu çerçevede bazı tespitlerde bulunmak ve kimi hususları tartışmaya açmak olduğunu ifade eden Apaydın'ın, fıkıh usûlüyle ilgili tespitleri şunlardır:

- a. Fıkıh usûlünün bir bilim olarak ortaya çıkışı, nasları ilkten ve yeniden anlama biçiminde değil, sünnet tarafından ortaya konulan mevcut anlamın tespit, muhafaza ve yorumlanması niteliğinde olmuştur.
- b. Yeniden anlama ve inşâ fikri, mevcut anlamın yetersiz ve geçersiz olduğu varsayımına dayanır. Bu ise, gerçekte, yorum konusundaki beceriksizliği örtbas etme ve sorumluluğu başkasına fatura etme çabası olmanın yanında, son tahlilde, dinin doğru anlaşılmasının imkânsızlığı sonucuna götürür.
- c. Anlam ile yorum birbirinden farklıdır. Anlam, tespit edilmiş ve tamamlanmıştır; bize düşen ise, bu anlamı tespit, temellendirme ve yorumlamadan ibarettir. Anlamın tamamlanmadığını düşünmek, Hz. Peygamber (sav)'in tebliğ görevinde kusurlu davrandığını söylemek olacaktır.
- d. Anlam, sünnet tarafından ortaya konulmuştur ve sünnet, doğru anlamın koruyucusu ve taşıyıcısıdır (es-sünnetü kâdiyetün ale'l-kitâb)
- e. Anlamın korunması, iki yolla olmaktadır. Anlamın nas ve dil kurallarıyla irtibatlandırılması ve anlamın makâsıdla test edilmesi.
- f. Mevcut anlamın zamana uyarlanması yani yorumlanması gerekmektedir ki, bu da en genel anlamda ictihâdla olmaktadır. İctihâd ise, makâsıd-ı şer' ile uyumlu olmak zorundadır.

g. Sünnet tarafından tespit edilen anlam (analitik anlam) sabit, bu anlamın yorumlanması (sosyolojik anlam) ise, değişkendir. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav) “anlayan özne”, müctehid ise “yorumlayan özne” konumundadır.

h. Klâsik fıkıh usûlünün imkânları tüketilmeden -ki tüketilmemiştir- yeni yöntem arayışları anlamsızdır. Yukarıda işaret edilen çerçevede yeni usûl arayışları ancak, anlamın vakıaya uyarlanması ve uygulanmasıyla olur.

Yunus Apaydın’ın tartışmaya açtığı hususlar ise, iki soruya indirgemek mümkündür:

Anlama faaliyeti Hz. Peygamber (sav) ile sınırlı ise, onun anlamasının mahiyeti nedir? Ne tür bir anlama süreci sonunda beyanda bulunmuştur?

Anlam ve yorum geriliminden, diğer bir anlatımla, ideal ve reel hüküm çelişmesinden söz edilebilir mi? Böyle bir ihtimal varit ise, nasıl hareket edilecektir?

Temelde fıkıh usûlünün bazı konu ve problemlerini irdeleyen bu iki tebliğ hakkında, -sempozyumda sunulan katkılar ve dile getirilen eleştiriler ileride yayımlanacağı için, ayrıca burada zikredilmeyecektir- bazı noktalara dikkat çekmek istiyoruz.

Temel İslâm Bilimleri, hatta genel anlamda sosyal bilimlerde metodoloji tartışmaları ve yeni yöntem arayışlarının son yılların oldukça popüler gündemini oluşturduğu görülüyor. Uzunca bir zamandan beri yapılan bu tür tartışmalar, 2003 yılı içinde İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)’nın organizasyonu ile, birçok bilim dalı için ayrı ayrı gerçekleştirildi.

Bu nevi tartışma ve arayışların aslında yadırganacak bir yanı bulunmamaktadır. Hatta Müslüman kalarak modern dünyada var olabilme noktasında bu arayışlar, bir takım tıkanmalar var ve mevcut usûl de bunların aşılmasına yeterli gelmiyorsa, bunların aşılması bakımından yararlı hatta zarurîdir. İşte konunun, temel noktasını da bizce burası oluşturmaktadır. İyi niyetle, uygun bir ortamda sağlıklı tartışma yapabilmek için bazı soruların cevaplarının açık yürekle ve gayet net biçimde ortaya konması gerektiğini düşünüyoruz. Bu hususta -Yunus Apaydın’ın yaptığı gibi- bazı sorular sormak, konunun biraz daha netleşmesine yardımcı olabilir.

Günümüz Müslümanlarının esas sorunu, mevcut anlamın yanlışlığı ya da yetersizliği midir, yoksa klâsik usûl ilkelerinin gereği gibi işletilerek nasla vakıanın bir noktada buluşturulamaması mıdır? Belki bundan da önemlisi, sorunun uygulama zafından kaynaklanıp kaynaklanmadığı hususudur? Şayet sorun, birey ve toplum hayatında dinin taleplerinin uygulanmasında görülen bir takım zaafılar ise, yeni anlam ve yöntem arayışları; vakıayı meşrulaştırma (tebrîru’l-vâkı’), modern değerlerle uyumadığı düşünülen bir takım yüklerden (!), ağırlıklardan (!) kurtulma çabasından ibaret kalmayacak mıdır? Dolayısıyla hangi amaç için bir anlam ve yöntem arayışındayız? Mevcut anlam yanlış ya da yetersiz ve yeni bir inşa ve yöneme ihtiyaç varsa, bu yeni faaliyetin doğruluğunu/sihhatini test edeceğimiz kriterler nelerdir? Amaç neye göre ve nasıl belirlenecektir?

Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Fakat burada dikkat çekilmek istenen husus, bu ve benzeri sorular etrafında oluşan tereddütleri izale edecek net beyanlara

ihtiyaç olduğu hususudur. Bizim müşahedemiz, bugüne kadarki değerlendirme ve tartışmalarda, işin bu yönünün ihmal edildiğidir. Bu konularda imal-i fikir edenlerin, umumiyetle konuyu soyut bir düzlemde ele aldıkları görülmektedir. Bu da, işaret edilen tereddütlerin izalesi bir yana, daha da kuvvetlenmesiyle sonuçlanmakta, kutuplaşmalar, ithamlar baş göstermektedir. Şu halde yeni anlam inşası ve yöntem arayışları etrafındaki çabaların, öncelikle somut veriler üzerinden götürülmesinin zorunlu olduğu söylenebilir.

Bu arada kişisel zaaflardan kaynaklanan uygulama/tatbik hususundaki sıkıntıların -bizce problemin önemli bir kısmı buradan kaynaklanmaktadır-, yeni yöntem arayışlarıyla aşılmaya çalışılmasının, doğruluğu bir yana ne kadar ahlâkî olduğu düşünülmalıdır.

Kur'an ve Sünnet'in anlaşılması ve yorumlanmasında izlenecek yöntemlere dair çabalarda, Allah ve Resûlü'ne rol biçme gibi bir duruma düşme riski her an söz konusudur. Nitekim açıkça ifade edilmese de, kimi yaklaşımlarda, önerilerde bunu görmek mümkündür. Modern değerlerin önemli ölçüde tesir ettiği zihin ve fikir yapımızla belirlediğimiz, zamana bağlı, göreceli kimi ölçülerle ayet ve hadisleri bağlayıcılık açısından kategorize etmenin, Kur'an ve Sünnet'e rol biçme ve kendi adımıza onları konuşurma riski taşıdığını ve aşırı hassasiyet gerektirdiğini düşünüyoruz.

Son olarak tebliğlerde dile getirilen iki hususta kanaatimizi belirtmek istiyoruz.

1. Sünnet'in bağlayıcı ve evrensel olan yönünü, aslında bütün hukuk sistemlerinde karşılaşılabileceğimiz, adalet, kolaylık, tedricî, iyi niyet gibi ilkelere indirgemek, bizi, gerçekte Sünnet'e hiç ihtiyacımız olmadığı sonucuna götürür. Zira bu tür ilkeler için herhangi bir kaynağa gitmeye gerek yoktur. Ancak bu tür ilkelerin, bireylerin birbirleriyle, toplum ve devletle ve en önemlisi Allah'la ilişkilerini şekillendirmesi hususunda bütüncül bir sistem oluşturmayı mümkün kılacak nitelikte olduğunu söylemek oldukça zordur.

2. Bize öyle geliyor ki, ideal ve reel hüküm çatışmasından söz etmek, somut reel hadiseye verilen hükmün genel ve sürekli hüküm gibi algılanması hâli dışında mümkün değildir. Müctehidin görevi, anlamı yorumlayarak, vakıa ile nassı buluşturmadır. Bu buluşturma sonucunda elde edilecek hüküm olumlu (helâl, mübah, meşru, caiz) olabildiği gibi, olumsuz (haram, bâtil, fâsid) da olabilir. Fakat her hâlükârda müctehid, reele tesir eden bütün etkenleri dikkate almak suretiyle anlamın ve yorumun imkânları ölçüsünde en uygun (ideal) hükmü verecektir. Yani söz konusu reel hâle verilebilecek en ideal hüküm, tespit edilmiş hüküm olacaktır. Tabii ki burada, reelin genelleştirilmesi ve sürekli kılınması tehlikesi her zaman için söz konusudur.

Fıkıh usûlüne dair bu iki tebliğde dile getirilen hususlar ve bazı mülâhazaları serdettikten sonra, toplantıda sunulan diğer tebliğe geçebiliriz.

2. "İslâm Hukuku Dersinin Lisans ve Lisansüstü Düzeyde Eğitim-Öğretim Problemleri ve Bunların Aşılması Yöntemleri", Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ, M. Ü. İlahiyat Fakültesi.

Akyüz'ün, kişisel tecrübeleri, müşahedeleri ve öğrencilerle yaptığı özel görüşmelerden hareketle oldukça güzel bir sistematikte sunduğu tespit ve öneriler son derece önemliydi. Aslında bu tespit ve öneriler, sırf İslâm Hukuku dersleriyle, hatta İlahiyat Fakülteleriyle sınırlı olmayıp topyekûn Türk eğitim sistemini ilgilendiren tespit ve öneriler idi.

Problemlerin ve aşılma yöntemlerinin, lisans ve lisans üstü düzeyde ele alındığı tebliğde, İlahiyat Fakültelerinde Yeni Lisans ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümünde okutulan zorunlu ve seçmeli derslerin, kredi saatleriyle birlikte sunulduğu tebliğde, mevcut krediyle ve sıkıştırılmış müfredatla İslâm Hukuku derslerinin ancak yüzeysel bir öğretiminin yapılabilmesinin mümkün olduğu hususu lisans düzeyinde dikkat çekilen ilk husus olmuştur. Onun için kredi saatlerinin mutlaka artırılması gerekmektedir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümünde seçmeli ders olarak okutulan ve lise düzeyindeki bir ders çağrışımı uyandıran Vatandaşlık Bilgisi dersinin, ya tamamen kaldırılması ya da bu dersle amaçlanan hedefe uygun bir isim ve yöntem belirlenmesi talebi de, tebliğde altı çizilmesi gereken tespitlerdendir.

Her konu; hoca, öğrenci, yöntem ve malzeme dörtlüsünün mükemmel uyumuyla başarılı olabilir tespitinden hareketle şu hususların dile getirildiği görülmektedir:

1. Hocalarla ilgili sorunlar: Ezberci bir anlayışa sahip olmaları, dersi öğretme yerine kendini gösterme kaygısının öne çıkması, özellikle güncel konularda netleşmeyen fikirlere sahip olmaları ve bunun öğrencide uyandırdığı olumsuz izlenim, yeni kitapları izlememe ve okumama, tartışmaya kapalılık, öğrencide okuma aşkı uyandıramama, ders dışı ilişkilerin azlığı.

2. Öğrencilerle ilgili sorunlar: Derse hazırlıksız gelmeleri, katılım azlığı ve isteksizlik.

3. Derslerin işlenişi ile ilgili sorunlar: Hocalarla ilgili sorunlar olarak dile getirilen hususların, dersin işlenişi konusunda da geçerli olduğu görülmektedir.

4. Ders kitaplarıyla ilgili sorunlar: Temel başvuru kaynaklarının azlığı ve yetersizliği, hocaların her ders için kendi kaleme aldığı tek bir kitabı kullanması, konuların işlenişinin sıkıcı olduğu, dil yönünden eskimiş tek tip kitap seçimi, kısa yorumlu bibliyografya kitaplarının yokluğu.

Lisansüstü düzeydeki sorunlar ve aşılma yolları hususunda ise, hocalar için ders icat edilmesi, ders ve hoca seçme imkânsızlığı, her hocaya ders verme ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün formaliteci yaklaşımı dolayısıyla kredi saatlerinin fazlaşması gibi sorunlar dile getirilmiştir. Bunun yanında lisans düzeyindeki sorunlar vesilesiyle işaret edilen, hocalar, öğrenciler, derslerin işlenişi ve ders kitaplarıyla ilgili sorunların, lisansüstü düzeyde de büyük oranda geçerli olduğu görülmektedir.

"İyi yetişmiş ve değerli öğrenciler, hocalarını da yüceltirler" vurgusuyla nihayete eren Vecdi Akyüz'ün tebliği, herkesin kendisine hitap eden bir yön bulabileceği tespit ve önerilerle dolu idi.

İki gün süren ve uzun soluklu bir yolculuğun başlangıcı olmasını temenni ettiğimiz "1. İlahiyat Fakülteleri İslâm Hukuk Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Hukuk Usûlünün Problemleri Sempozyumu", önümüzdeki yıl aynı tarihlerde Kayseri'de buluşmak üzere noktalandı.

